

کلیه امتیازهای این پایان‌نامه به دانشگاه بوعلی سینا تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب این پایان‌نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها، باید نام دانشگاه بوعلی سینا یا استاد راهنمای پایان‌نامه و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت. درج آدرس‌های ذیل در کلیه مقالات خارجی و داخلی مستخرج از تمام یا بخشی از مطالب این پایان‌نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها الزامی می‌باشد.

....., Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

مقالات خارجی

گروه .....، دانشکده .....، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقالات داخلی

دانشگاه اصفهان

دانشکده هنر و معماری

گروه آموزشی باستان شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته باستان شناسی - دوره تاریخی

عنوان:

بررسی ارتباط نقوش و کتیبه ها در مهرهای دوره ساسانی

استاد راهنما:

دکتر یعقوب محمدی فر

استاد مشاور:

دکتر رحمان بختیاری

نگارش:

محدثه ملکان

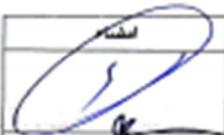
۸ بهمن ۱۳۹۰

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته باستان شناسی گرایش دوره تاریخی

با عنوان

بررسی ارتباط نقوش و کتیبه ها در مهر های دوره ساسانی

جلسه دفاع از پایان نامه خانم محدثه ملکبان به ارزش ۲ واحد در روز شنبه مورخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۸ ساعت ۹:۳۰ در محل سمعی و بصری شماره ۲ دانشگاه هنر و معماری در حضور هیأت داوران برگزار گردید که پس از بررسی های لازم، پایان نامه نامبرده با نمره به عدد **۱۹۱۵** به حروف **فوز و دست آ** و با درجه **خالی** مورد ارزیابی قرار گرفت.

ردیف	نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
۱	دکتر یعقوب محمدی فر	رئیس	دانشیار	
۲	دکتر رحمن بختیاری	مشاور	استادیار	
۳	دکتر قائم ملازاده	داور	استادیار	
۴	دکتر عباس مترجم	داور	استادیار	
۵	دکتر محمد ابراهیم زارعی	داور	استادیار	
	دکتر قائم ملازاده	* استاذ تخصصی کلیه باستان شناسی	استادیار	

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم که همواره امید بخش راه زندگیم هستند

تقدیر و شکر

خدایا ترا بد انسان که تو باشی و بد انسان که سزاوار تو باشد ستایش باد و به نعمت های بی پایان تو که قطره های باران و ریک های بیابان شماره اش نکلند سپاس بی پایان گویم و آرزو دارم که از عهده شکر ت بدر آیم و در صف بندگان شکر گزار تو قرار گیرم. بر خود واجب می دانم ابتدا از استاد فریخته و فرزانه ام؛ جناب آقای دکتر مستوب محمدی فرکه مراد مسیر رسیدن به هدفم یاری فرمودند، صمیمانه تقدیر و شکر نمایم. همچنین از جناب آقای دکتر رحمان، بختیاری، استاد مشاور ارجمندم؛ که در بازخوانی کتبه های مهرها زحمت فراوانی کشیدند، صمیمانه تقدیر و شکر می نمایم بر خود لازم می دانم از اساتید فرزانه و دانشمندان جناب آقای دکتر عباس مترجم، دکتر محمد ابراهیم زارعی، دکتر کاظم ملازاده و سرکار خانم مریم محمدی در گروه باستان شناسی دانشکده هنر و معماری کمال شکر و قدردانی را نمایم. از مسئولین محترم کتابخانه دانشکده هنر و معماری سرکار خانم فرزاد دنیا و نایینی کمال شکر و تقدیر را به خاطر همکاریهایشان دارم. ناکفته پیداست که اگر در این مسیر کجک خانواده محترم و سایر دوستانم نبود رسیدن به هدف کاری بس دشوار و طاقت فرسا بود از همه این عزیزان شکر می کنم و آرزوی توفیق و سربلندی برایشان دارم.

محدّثه ملککان

زمستان ۱۳۹۰

دانشگاه بوعلی سینا
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی

عنوان:

بررسی ارتباط نقوش و کتیبه‌ها در مهرهای دوره ساسانی

نام نویسنده: محدثه ملکان

نام استاد/اساتید راهنما: دکتر یعقوب محمدی فر

نام استاد/اساتید مشاور: دکتر رحمان بختیاری

دانشکده: هنر و معماری

گروه آموزشی: باستان شناسی

رشته تحصیلی: باستان شناسی

گرایش تحصیلی: دوره تاریخی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

تاریخ تصویب: ۸۹/۸/۱۰

تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۱۱/۸

تعداد صفحات: ۱۷۲

چکیده:

یکی از منابع مهم شناخت تاریخ هر دوره، مهرها و اثر مهرهای برجای مانده از آن دوره است و این نکته مخصوصاً درباره دوره ساسانی که آثار مکتوب اندکی از آن به ما رسیده است، صدق می‌کند. پیشرفت هنر مهرسازی در دوره ساسانیان نشانگر اهمیت مهر و کاربردهای مختلف آن بویژه در مکاتبات و مراسلات اداری و تجاری است. تعداد فراوان و کیفیت‌های متفاوت مهرها در شاهنشاهی ساسانی بیانگر این نکته است که اشخاص بسیار و مقام‌های مختلف از مهر استفاده می‌کردند. در این پژوهش از بین هزاران مهر ساسانی ۲۲۳ مهر شاخص انتخاب شد؛ اغلب مهرهای انتخاب شده دارای نقش و کتیبه هستند. هدف از این پژوهش شناخت ارتباط نقوش و کتیبه‌های ارائه شده در مهرها است. نقوش مهرها به طور خلاصه شامل: نقوش انسانی، جانوری، گیاهی، موجودات اسطوره‌ای، پرندگان و منوگرام‌ها است. یکی از نکات جالب مهرهای ساسانی کتیبه‌های حکاکی شده در مهرها است، این کتیبه‌ها فقط از جنبه زیبایی شناختی دارای اهمیت نبوده بلکه از دیدگاه تاریخ‌شناختی، تصویرشناختی و زبان‌شناختی با اهمیت‌اند. این کتیبه‌ها اسامی اشخاص، عناوین و القاب اداری، نام مالکان، جای نام و جملات دعایی را در بردارند. کتیبه‌ها به خط فارسی میانه نوشته شده‌اند. با بررسی دقیق این کتیبه‌ها و همچنین نقوش مهرها می‌توان به نکات مهمی از جمله سازمان‌های اداری و اقتصادی و مسائل مذهبی و مهمتر از همه جغرافیای اداری ساسانیان و نحوه اداره بخش‌های مختلف امپراطوری ساسانیان پی‌برد. مهرهای دوره ساسانی با ترکیبی که از تصویر و کتیبه ارائه می‌کنند، اسناد ارزشمندی برای محققان محسوب می‌شوند. روی مهرها با نقش نیم‌تنه انسان در اغلب موارد بین نقش و کتیبه ارتباط وجود دارد. نیم‌تنه صاحب مهر با هنرمندی تمام حکاکی و مزین به زیورآلات گرانبهایی چون تاج گوهرنشان، گردنبند، گوشواره و سربند با نوارهای مواج، موهای بافته شده در چندین حلقه و نشان بزرگان ساسانی بر روی کلاه است. کتیبه مهر که اغلب کوتاه و در حاشیه مهر نوشته شده است؛ به مالک مهر و در صورت داشتن مقام و منصب اداری به شغل او اشاره می‌کند. مهرهای ساسانی بیانگر این موضوع اند که نقوش به کار رفته در دوره ساسانی تا چه حد جنبه نمادین دارند. حتی کتیبه‌های نوشته شده در مهرهای دوره ساسانی مانند افزون، خوبی، راستی و ... در ارتباط با دین زردشت است. مسئله تاریخ دقیق‌کننده‌کاری بر مهرهای ساسانی با مسئله پیدایش نمادهای دینی گوناگون در هنر ایران با مساله پیشرفت آیین زردشت مرتبط است. همچنین با توجه به نقوش و کتیبه‌های حک شده در مهرها می‌توان به گاهنگاری مهرهای دوره ساسانی دست یافت.

واژه‌های کلیدی: هنر ساسانی، مهر ساسانی، کتیبه‌های پهلوی ساسانی، نقش، گاهنگاری، نظام اداری

فصل اول: کلیات

۱-۱- مقدمه	۱
۱-۲- بیان مسئله	۲
۱-۳- پیشینه پژوهش	۲
۱-۴- پرسش‌های پژوهش	۳
۱-۵- فرضیات پژوهش	۴
۱-۶- روش تحقیق	۴
۱-۷- مختصری درباره تاریخ سیاسی ساسانیان	۵
۱-۸- مذهب در دوره ساسانیان	۸
۱-۹- اقتصاد دوره ساسانی	۹
۱-۹-۱- اقتصاد دوره ساسانی بر اساس شواهد مهرشناسی	۱۰
۱-۱۰-۱- نگاهی به هنرهای مهم دوره ساسانی	۱۰
۱-۱۰-۱- نقوش برجسته ساسانیان	۱۱
۱-۱۰-۲- سکه‌های ساسانی	۱۲
۱-۱۰-۳- ظروف فلزی	۱۲
۱-۱۰-۴- گچبری	۱۳
۱-۱۰-۵- پارچه بافی ساسانی	۱۳
۱-۱۱- تاریخچه اجمالی مهر و مهرسازی از آغاز تا دوره ساسانی	۱۴
۱-۱۲- اهمیت مهر و حکاکی مهر در دوره ساسانی	۱۵
۱-۱۳- انواع مهر در دوره ساسانی	۱۶
۱-۱۳-۱- مهرهای شخصی	۱۶
۱-۱۳-۲- مهرهای اداری	۱۷
۱-۱۴- معرفی اجمالی محوطه‌های کشف مهرها	۱۷
۱-۱۴-۱- قصر ابونصر	۱۸

۱۹	..... تخت سلیمان ۲-۱۴-۱
۲۰	..... آق تپه (AK- Teppe) ۳-۱۴-۱
۲۱	..... بندیان درگز ۴-۱۴-۱
۲۲	..... خورهه محلات ۵-۱۴-۱

فصل دوم: رده بندی مهرهای ساسانی

۲۵	..... مواد و شکل مهرها ۱-۲
۲۶	..... فهرست موضوعات و نقوش روی مهرهای ساسانی ۲-۲
۲۶	..... جدول رده بندی مهرها ۳-۲
۷۲	..... ریشه شناسی تعدادی از کلمات مهم به کار رفته در مهرها ۴-۲

فصل سوم: تجزیه و تحلیل نقوش و کتیبه ها

۷۴	..... موضوعات مهرها ۱-۳
۷۴	..... ۱-۱-۳ نگاره های انسانی
۷۴	..... ۱-۱-۳-۱ (نیم تنه - چهره مرد)
۷۷	..... ۲-۱-۳ نیم تنه های تزیین شده با بالهای برافراشته
۷۸	..... ۳-۱-۳ نگاره زن
۸۰	..... ۱-۳-۱-۳ ملکه ها
۸۳	..... ۲-۳-۱-۳ ملکه و پادشاه در کنار هم (مراسم ازدواج و صحنه یزم)
۸۵	..... ۳-۳-۱-۳ ایزدبانو ناهید
۸۷	..... ۴-۳-۱-۳ ایزدبانو ناهید به همراه کودک
۸۹	..... ۲-۱-۳ نقش سوارکار
۸۹	..... ۳-۱-۳ نقش کیومرث
۹۰	..... ۴-۱-۳ دست انسان
۹۰	..... ۵-۱-۳ نقوش جانوری
۹۱	..... ۱-۵-۱-۳ شیر
۹۲	..... ۲-۵-۱-۳ شیر در حال حمله به گاوکوهاندار

۹۲	..... گاو کوهاندار. ۳-۵-۱-۳
۹۳	..... قوچ کوهی ۴-۵-۱-۳
۹۴	..... بزکوهی ۵-۵-۱-۳
۹۵	..... بزکوهی در اطراف درخت ۶-۵-۱-۳
۹۶	..... اسب ۷-۵-۱-۳
۹۷	..... خرس ۸-۵-۱-۳
۹۷	..... گراز ۹-۵-۱-۳
۹۸	..... عقرب ۱۰-۵-۱-۳
۹۹	..... گرگ در حال شیر دادن ۱۱-۵-۱-۳
۱۰۰	..... نقش پرندگان ۶-۱-۳
۱۰۰	..... عقاب ۱-۶-۱-۳
۱۰۱	..... طاووس ۲-۶-۱-۳
۱۰۲	..... قرقاول ۳-۶-۱-۳
۱۰۲	..... خروس ۴-۶-۱-۳
۱۰۳	..... موجودات اسطوره‌های ۷-۱-۳
۱۰۳	..... گاو مرد (لاماسو) ۱-۷-۱-۳
۱۰۴	..... اسب بالدار ۲-۷-۱-۳
۱۰۶	..... گرین ۳-۷-۱-۳
۱۰۶	..... نقوش گیاهی ۸-۱-۳
۱۰۶	..... انار ۱-۸-۱-۳
۱۰۷	..... انگور ۲-۸-۱-۳
۱۰۸	..... گل‌های صلیبی شکل ۳-۸-۱-۳
۱۰۸	..... پالمت ۴-۸-۱-۳
۱۰۹	..... نشانه‌ها و منوگرام‌های روی مهرهای ساسانیان ۹-۱-۳
۱۱۲	..... کتیبه‌های روی مهرها ۱۰-۱-۳

۱۱۳	..... ۱-۱۰-۱-۳-کتیبه های پهلوی مهرهایی با نامهای اشخاص	۱۱۳
۱۱۵	..... ۲-۱۰-۱-۳-کتیبه های پهلوی مهرهایی با جملات دعایی (پند و اندرز و نیایش)	۱۱۵
۱۱۶	..... ۳-۱۰-۱-۳-کتیبه های پهلوی مهرهایی با جای نام	۱۱۶
۱۱۷	..... ۴-۱۰-۱-۳-کتیبه های پهلوی مهرهایی با عناوین و القاب اداری	۱۱۷
۱۱۸	..... ۱۱-۱-۱-۳-مهمترین عناوین و القاب اداری ساسانیان در مهرها	۱۱۸
۱۱۹	..... ۱-۱۱-۱-۳-موبدان موبد	۱۱۹
۱۲۰	..... ۱-۱-۱۱-۱-۳-آذرباد مهراسپندان	۱۲۰
۱۲۱	..... ۲-۱-۱۱-۱-۳-بافرک موبد میشان	۱۲۱
۱۲۲	..... ۲-۱۱-۱-۳-حامی و داور درویشان (تهیدستان)	۱۲۲
۱۲۲	..... ۳-۱۱-۱-۳-اسپهبد	۱۲۲
۱۲۴	..... ۴-۱۱-۱-۳-شهرب	۱۲۴
۱۲۴	..... ۵-۱۱-۱-۳-مغ	۱۲۴
۱۲۵	..... ۶-۱۱-۱-۳-هندرزید (اندرزید = مشاور)	۱۲۵
۱۲۵	..... ۷-۱۱-۱-۳-دادور (قاضی)	۱۲۵
۱۲۶	..... ۸-۱۱-۱-۳-آمارگر (حسابدار)	۱۲۶
۱۲۷	..... ۹-۱۱-۱-۳-دیبر	۱۲۷
۱۲۷	..... ۱۰-۱۱-۱-۳-گنجور	۱۲۷
۱۲۸	..... ۱۱-۱۱-۱-۳-انباردار	۱۲۸
۱۲۸	..... ۳-۳-۳-گاهنگاری مهرهای ساسانی	۱۲۸
۱۲۹	..... ۱-۳-۳-مهر وهدین شاپور	۱۲۹
۱۲۹	..... ۲-۳-۳-مهر قباد اول	۱۲۹
۱۳۰	..... ۳-۳-۳-مهر ماهان گشنسب (Māhān-Gušnasp)	۱۳۰
۱۳۰	..... ۴-۳-۳-مهر بهرام چهارم	۱۳۰
۱۳۲	..... ۵-۳-۳-مهر ملکه دینگ	۱۳۲
۱۳۳	..... ۶-۳-۳-مهر شاپور دوم (۳۰۹-۳۷۹ م)	۱۳۳

۱۳۳	..... مهرهای بهرام پنجم ۷-۳-۳
۱۳۴	..... مهر شاپور یکم ۸-۳-۳
۱۳۵	..... نمادهای مذهبی در هنر مهرسازی ساسانی ۴-۳-۳
۱۳۸	..... نمادهای مهر ۱-۴-۳
۱۳۹	..... نمادهای بهرام (ورثرغنه) ۲-۴-۳
۱۴۰	..... نمادهای آناهیتا ۳-۴-۳
۱۴۱	..... منابع و شواهد ادبی مهرهای ساسانی ۵-۳-۳
۱۴۲	..... مهرهای خسروانشیروان در منابع ادبی ۱-۵-۳
۱۴۲	..... مهرهای خسروپرویز در منابع ادبی ۲-۵-۳
۱۴۳	..... تاثیر هنر مهرسازی ساسانی بر مهرهای دوره اسلامی ۶-۳-۳

فصل چهارم: نتیجه گیری

۱۴۵	..... فرضیه شماره ۱- بین نقوش و کتیبه های مهرهای ساسانی ارتباط وجود دارد ۱-۴-۴
۱۴۷	..... فرضیه شماره ۲- با توجه به نقوش و کتیبه، می توان به سیستم اداری ساسانیان پی برد. ۲-۴-۴
۱۴۸	..... فرضیه شماره ۳- نقوش و کتیبه های مهرهای این دوره متأثر از دیدگاه های مذهبی است. ۳-۴-۴
۱۴۹	..... فرضیه شماره ۴- با توجه به نقوش و کتیبه ها می توان به گاهنگاری مهرهای ساسانی دست یافت. ۴-۴-۴
۱۵۳	..... واژه نامه پهلوی - فارسی (اسامی اشخاص) ۱۵۳
۱۵۴	..... منابع ۱۵۴

۲-۳- جداول رده‌بندی مهرها

۲۹	۱-۳-۲ نیم‌تنه مرد
۳۹	۲-۳-۲ تصویر کامل مرد
۴۰	۳-۳-۲ نیم‌تنه زن
۴۱	۴-۳-۲ تصویر کامل زن
۴۴	۵-۳-۲ تصویر زن و مرد
۴۴	۶-۳-۲ سوارکار
۴۶	۷-۳-۲ اسپهبدان
۴۷	۸-۳-۲ کیومرث
۴۷	۹-۳-۲ دست انسان
۴۸	۱۰-۳-۲ شیر
۵۰	۱۱-۳-۲ شیر در حال حمله به گاو کوهاندار
۵۰	۱۲-۳-۲ گاو کوهاندار
۵۲	۱۳-۳-۲ قوچ کوهی
۵۵	۱۴-۳-۲ بز کوهی
۵۵	۱۵-۳-۲ بز کوهی در اطراف درخت
۵۶	۱۶-۳-۲ گوزن
۵۸	۱۷-۳-۲ اسب
۵۸	۱۸-۳-۲ خرس
۵۹	۱۹-۳-۲ گراز
۵۹	۲۰-۳-۲ فیل
۵۹	۲۱-۳-۲ شتر
۶۰	۲۲-۳-۲ بیر
۶۰	۲۳-۳-۲ عقرب
۶۱	۲۴-۳-۲ گرگ در حال شیر دادن
۶۱	۲۵-۳-۲ موش
۶۱	۲۶-۳-۲ عقاب
۶۲	۲۷-۳-۲ طاووس
۶۲	۲۸-۳-۲ قرقاول
۶۲	۲۹-۳-۲ خروس

۶۳	..... ۲-۳-۳۰- اردک
۶۳	..... ۲-۳-۳۱- گاومرد
۶۴	..... ۲-۳-۳۲- اسب بالدار
۶۵	..... ۲-۳-۳۳- گرین
۶۶	..... ۲-۳-۳۴- نقوش گیاهی
۶۷	..... ۲-۳-۳۵- منوگرام (نشان)
۷۰	..... ۲-۳-۳۶- کتیبه
۷۲	..... ۲-۴- جدول ریشه‌شناسی تعدادی از کلمات مهم به کار رفته در مهرها

فهرست تصاویر استفاده شده در متن

- تصویر شماره ۱- نقشه سرزمین‌های امپراطوری ساسانی..... ۸
- تصویر شماره ۲- موقعیت قصر ابونصر، ده کیلومتری جنوب شرق شیراز..... ۱۸
- تصویر شماره ۳- تخت سلیمان، ۴۲ کیلومتری شمال شرقی شهر تکاب ۱۹
- تصویر شماره ۴- نیم تنه یک خدا (آپولو)..... ۷۵
- تصویر شماره ۵- اثر مهر از چغامیش، ۳۳۰۰ ق.م، نقش زنان در حال فعالیت‌های روزمره..... ۷۸
- تصویر شماره ۶- مهر یکی از زنان متشخص دوره هخامنشی..... ۷۹
- تصویر شماره ۷- سکه بهرام دوم به همراه شاپوردختک..... ۸۱
- تصویر شماره ۸- سکه پوراندهخت..... ۸۱
- تصویر شماره ۹- بشقاب نقره ساسانی، مراسم ازدواج..... ۸۳
- تصویر شماره ۱۰- ظرف نقره ساسانی، موزه هنر والترز، بزم شاهی..... ۸۴
- تصویر شماره ۱۱- نقش برجسته تنگ سروگ II..... ۸۵
- تصویر شماره ۱۲- نقش تاج ستانی نرسی از آناهیتا، نقش رستم..... ۸۶
- تصویر شماره ۱۳- دریافت نماد شهریاری از اهورامزدا و آناهیتا، طاق بستان..... ۸۶
- تصویر شماره ۱۴- نقش حمله شیر به گاو کوهاندار، پلکان آپادانا..... ۹۲
- تصویر شماره ۱۵- ظرف نقره‌ای با نقش قوچ کوهی، موسسه هنری دتریت..... ۹۴
- تصویر شماره ۱۶- گچبری از تیسفون، با نقش گراز، قرن ششم میلادی..... ۹۷
- تصویر شماره ۱۷- پارچه ساسانی با نقش سر گراز..... ۹۸
- تصویر شماره ۱۸- مجسمه برنزی دوقلوهای رومی، اوایل قرن پنجم ق. م..... ۹۹
- تصویر شماره ۱۹- نقاشی از یک بنای یادبود در سغد، قرن هفتم میلادی، گرگ در حال شیر دادن..... ۱۰۰
- تصویر شماره ۲۰- پارچه ساسانی با نقش طاووس..... ۱۰۲
- تصویر شماره ۲۱- پارچه ساسانی با نقش خروس..... ۱۰۳
- تصویر شماره ۲۲- گاو بالدار با سر انسان، ورودی شرقی دروازه ملل تخت جمشید..... ۱۰۴
- تصویر شماره ۲۳- پارچه ساسانی با نقش اسب بالدار..... ۱۰۵
- تصویر شماره ۲۴- طرح روی پارچه‌های ساسانی..... ۱۰۸
- تصویر شماره ۲۵- گچبریهای برجسته کاخ کیش..... ۱۰۹
- تصویر شماره ۲۶- نقشی از یک جام ساسانی، موزه دولتی برلین..... ۱۱۰
- تصویر شماره ۲۷- لوح گچی بدست آمده از تیسفون با نقش منوگرام..... ۱۱۱
- تصویر شماره ۲۸- نقش رجب، شاپور اول و پسرانش با نشان‌های خانوادگی روی کلاه..... ۱۱۱

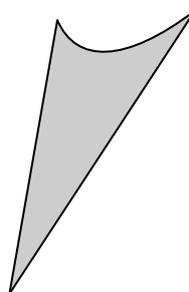
تصویر شماره ۲۹- انواع علائم و نشانه‌ها در نقوش برجسته ساسانیان.....	۱۱۲
تصویر شماره ۳۰- جدول الفبای پهلوی.....	۱۱۳
تصویر شماره ۳۱- سکه قباد اول.....	۱۳۰
تصویر شماره ۳۲- سکه نقره، بهرام چهارم (۳۸۱-۳۹۹ میلادی).....	۱۳۱
تصویر شماره ۳۳- نبرد سواره بهرام چهارم، نقش رستم.....	۱۳۲
تصویر شماره ۳۴- نقش رجب ۳، صحنه اعطای حلقه قدرت به اردشیر اول.....	۱۳۳
تصویر شماره ۳۵- ظرف نقره‌ای با صحنه شکار بهرام گور.....	۱۳۴
تصویر شماره ۳۶- نقش رستم، صحنه پیروزی شاپور یکم بر والرین.....	۱۳۵

اختصارت

AMO	Ashmolean Museum, Oxford موزه آشمولتن، آکسفورد
BML	British Museum, London موزه بریتانیا، لندن
IBT	Museum Iran Bastan, Tehran موزه ایران باستان، تهران
MFAB	Museum of Fine Arts, Boston موزه هنرهای زیبا، بوستون
MCB	Museum Royaux Art History, Bruxelles موزه هنر و تاریخ، بروکسل
MFT	Collection of Mohsen Foroghi, Tehran مجموعه محسن فروغی، تهران
QAN	Qasr-I Abu Nasr قصر ابونصر
YU	Babylonian collection Yal University مجموعه دانشگاه ییل

فصل اول

کلیات

آثار هنری همواره در دل خود نقش‌ها و رمزهای فراوانی دارند که حکایت از باورهای مردمان گذشته دارد. در میان آثار هنری ایران مهرها بخش عظیمی را تشکیل می‌دهند که با مجموعه بی‌نظیر و بی‌پایانی از انواع نقش مایه‌ها تزیین شده‌اند. نقوش روی این مهرها در دوره‌های مختلف تاریخی تغییر و تحول می‌یابد و موضوعات آنها نمادی از تخیلات، اساطیر، مذهب و افسانه‌های مردمان گذشته ایران است که ریشه در تمدن کهن سرزمین پهناور ایران دارد و گاه تحت تاثیر هنر و تمدن اقوام مجاور، بویژه بین‌النهرین قرار گرفته است. مهرها اشیایی قابل حمل و نقل بوده‌اند و چون در مبادلات تجاری مورد استفاده قرار می‌گرفتند باعث اشاعه فرهنگ و هنر ایران به سرزمین‌های دیگر می‌شدند. همچنین مهرها از جمله آثاری هستند که سهم مهمی در شناسایی بسیاری از مسائل تجاری، اقتصادی، مذهبی، اجتماعی و آداب و رسوم گذشته دارند. تحقیق و بررسی این آثار می‌تواند جوابگوی بسیاری از سوالات در باره جنبه‌های تاریک و پرابهام تاریخی باشد. به همین دلیل تحقیق و پژوهش درباره این پدیده هنری کوچک و با اهمیت تا به امروز ادامه دارد و بیانگر آن است که علم شناخت مهرها همچنان پس از گذشت سال‌ها، جایگاه خود را نزد محققان و پژوهشگران حفظ کرده است. مسلماً "نقوش روی مهرها دارای معانی متفاوت بوده است و با توجه به موضوعات به کار رفته روی مهرها منظور و هدف ویژه‌ای داشته‌اند.

نگین و مهرهای کنده‌کاری شده در دوره ساسانی را، نه تنها شاهان و بزرگان ساسانی، بلکه عامه مردم، بزرگ و کوچک، پیشوایان مذهبی، کارمندان دولتی و بازرگانان به کار برده‌اند. مهرهای دوره ساسانی با ترکیبی که از تصویر و کتیبه ارائه می‌کنند، اسناد ارزشمندی برای محققان محسوب می‌شوند. کتیبه‌های مهرهای این دوره علاوه بر اینکه به نام مالک مهر و شغل او اشاره دارند، ما را با مقامات رسمی دولتی و دینی، چه از لحاظ چهره‌شناسی و چه نام‌شناسی و تبارشناسی (عنوان، لقب) ساسانیان آشنا می‌سازند. مهرهای نامه‌ها بیشتر از سنگ‌های نیمه گرانبها ساخته شده‌اند یا به گردن آویخته می‌شدند یا به عنوان حلقه در انگشت قرار می‌گرفتند. مهرهای دوره ساسانی کیفیت ساخت ظریف و عالی دارند و تصاویر زنان یا مردان، صحنه‌های اعطا منصب، شکار و نمادهای ایزدان بر آنها نقش شده است. بطور کلی مهرهای دوره ساسانی در محدوده حکاکی جواهرات شرق به سبب پیکرنگاری و شکل ظاهریشان منحصر به فرد هستند.

۱-۲- بیان مسئله

به گواهی آنچه یافت شده و در دست است در کمتر دوره‌ای به اندازه دوره ساسانی مهرحک و نقر شده است. علت آن وجود دربار پرتشریفات، اشرافیت پرزرق و برق و پردامنه و روحانیت متشکل و نیرومند بوده است. مهرهای دوره ساسانی هم از نظر فنی و هم از نظر هنری بسیار متنوع و گسترده هستند. با مطالعه مهرهای ساسانی با دو مسئله مهم روبرو می‌شویم، یکی نقوش مهرها به طور خلاصه شامل: نقوش انسانی، جانوری، گیاهی، موجودات اسطوره‌ای، پرندگان و منوگرام‌ها است و مسئله دیگر کتیبه‌های حکاکی شده در مهرها است، این کتیبه‌ها فقط از جنبه زیبایی شناختی دارای اهمیت نیستند بلکه از دیدگاه تاریخ‌شناختی، تصویرشناختی و زبان‌شناختی با اهمیت‌اند. این کتیبه‌ها اسامی اشخاص، عناوین و القاب اداری، نام مالکان، جای نام و جملات دعایی را در بردارند. با بررسی دقیق این کتیبه‌ها و همچنین نقوش مهرها می‌توان به نکات مهمی از جمله سازمان‌های اداری و اقتصادی و مسائل مذهبی و مهمتر از همه جغرافیای اداری ساسانیان و نحوه اداره بخش‌های مختلف امپراطوری ساسانیان پی‌برد. مهرهای ساسانی نموداری هستند از اینکه نقوش به‌کار رفته در دوره ساسانی تا چه حد جنبه نمادین دارند. مسئله تاریخ دقیق کنده‌کاری بر مهرهای ساسانی با مسئله پیدایش نمادهای دینی گوناگون در هنر ایران با مساله پیشرفت آیین زردشت مرتبط است. مساله‌ای که در این پژوهش مد نظر قرار گرفته است ارتباط نقوش و کتیبه‌های نقر شده روی مهرها است، که با بررسی مهرهای این دوره بطور دقیق به این مساله پرداخته شده است.

۱-۳- پیشینه پژوهش

همانطور که می‌دانیم از دوره ساسانیان مهرها و خاتم‌های بی‌شمار به جای مانده است که بسیاری از آنها شناخته شده و در مجموعه‌های گوناگون خصوصی یا عمومی گردآوری شده‌اند. اولین تلاش منظم برای مطالعه مهرهای ساسانی در موزه‌ها در سال ۱۸۵۲ توسط توماس^۱ صورت گرفت، توماس به طبقه‌بندی و خواندن کتیبه‌های مهرها پرداخت. سرانجام نتیجه کارهای توماس در کتاب پهلوی^۲ انتشار یافت. کارهای توماس توسط مورتمن ادامه یافت. او در مقاله‌هایش در طی سال‌های ۱۸۷۵، ۱۸۶۴، ۱۸۷۷ به توصیف و تحلیل کتیبه‌های مهرهای ساسانی پرداخت، همچنین او تعداد زیادی از کتیبه‌ها را خواند.

1Thomas

2 book-pahlavi